

- Personnel / Woldendorp J., Keman H., Budge I. – Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 2000.
6. Treisman D. Defining and measuring decentralization: a global perspective / D. Treisman. – Unpublished manuscript, 2002.
 7. Hooghe L. Multi-level Governance and European Integration / L. Hooghe, G. Marks. – Lanham: Rowman and Littlefield, 2001.
 8. Arzaghi M. Why countries are fiscally decentralizing / M. Arzaghi, V. Henderson // Journal of Public Economics. – 2005. – N 89(7). – P. 1157-1189.
 9. Brancati D. Decentralization: fueling or dampening the flames of ethnic conflict and secessionism / D. Brancati // International Organization. – 2006. – N 60 (3). – P. 651-685.
 10. Hooghe L. The Rise of Regional Authority: A comparative study of 42 democracies (1950-2006) / Hooghe L., Marks G., Arjan H. Schakel. – Roulledge : London, 2010.
 11. Moncada E. Subnational Comporative Reseach of Democracy: taking Stock and Looking Forward / E. Moncada, R. Snyder // Comporative Democratization. – 2012. – Vol. 1, N 1. – P. 1-9.
 12. Loughlin J. Subnational Democracy in the European Union: Challenges and Opportunities / Loughlin J., Aja E., Bullman U. – Oxford University Press, 2004.
 13. The Oxford Handbook on Local and Regional Democracy / Loughlin J., Hendriks F., Lidström A. (eds.), Oxford, 2010.
 14. Kuhlmann S. Introduction to Comparative Public Administration: Administrative Systems and Reforms in Europe / S. Kuhlmann, H. Wollmann. – Edward Elgar (forthcoming), 2014.
 15. Declaration on regionalism in Europe /Assembly of European Regions, Basel, 1996.
 16. Hermenier H. The Quest for “Perfect territorial organization”: Comparison across Europe // Balancing democracy: identity and efficiency. Changes in local and regional structure in Europe, CCRE, Brussels, Paris, 2008. – P. 4-7.
 17. World Bank Fiscal decentralization indicators [XLS], 2012. – Available HTTP: <http://web.worldbank.org>

УДК 35.07+394::339.13.017:321.014

Работягова І.В.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПРОТОПОЛІТИЧНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ХАРАКТЕРНА ДЛЯ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Запропоновано концепт „протополітична демократія” як такий, що відображає превалювання неформалізованого політичного поля перед формалізованим, легальним. Визначені ключові неформалізовані механізми прийняття та реалізації владних рішень, що є традиційними, протополітичними ознаками сучасних суспільств. Визначено ступінь їх впливу на політичний процес пострадянських держав, зокрема України.

Ключові слова: політичний ринок, традиційні інститути, патрон-клієнтні відносини, дарообмін, слабоконкурентні політичні ринки, протополітична демократія.

Работягова И.В.

ПРОТОПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕМОКРАТИЯ КАК ХАРАКТЕРНАЯ ДЛЯ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА СПЕЦИФИКА ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ

Предложен концепт „протополитическая демократия” как тот, который отображает превалирование неформализованного политического поля перед формализованным, легальным. Определены ключевые неформализованные механизмы принятия и реализации властных решений, которые являются традиционными, протополитическими признаками современных обществ. Определена степень их влияния на политический процесс постсоветских государств, в частности Украины.

Ключевые слова: политический рынок, традиционные институты, патрон-клиентные отношения, дарообмен, слабоконкурентные политические рынки, протополитическая демократия.

Rabotyagova I.

PROTOPOLITICAL DEMOCRACY AS THE POLITICAL INSTITUTION SPECIFICITY OF POST-SOVIET SPACE

The paper proposes the concept of „protopolitical democracy” as one that displays the prevalence of informalized political field before formalized, legal one. Key mechanisms of informalized adoption and implementation of government decisions that are traditional, protopolitical features of modern societies are identified. The degree of their influence on the political process of the post-Soviet states, including Ukraine is defined.

Key words: *political market, traditional institutions, patron-client relations, donation exchange, low competitive political markets, protopolitical democracy.*

Політичний ринок кожної держави характеризується рядом особливостей, які є відображенням специфічної інституціональної структури та специфікою внутрішньо-ринкових інтеракцій. Ключовою особливістю політичного ринку України є низький рівень конкурентності у взаємодії між основними акторами та у рекрутації політичних еліт. Специфікою слабоконкурентних ринків є неформалізовані, традиційні, неформальні політичні інститути (як клієнтелізм, патронаж тощо), які є засобом реалізації владних трансакцій. Імпорт західних моделей конституційного дизайну після набуття Україною незалежності не супроводжувався формалізацією ключових гравців (політичних партій, парламентської коаліції, опозиції тощо). Цей процес зумовлює перехід політичних процесів на неформалізований рівень взаємодії політичних акторів, підміну національних інтересів приватними, вузькогоспичними, уникнення акторами санкцій за порушення правил гри.

Методологія дослідження сучасних суспільств потребує особливого ґрунтового, інституціонально-антропологічного виміру вивчення політичних інститутів, що набувають специфічних форм, що не можуть бути обґрунтовані виключно конституційним дизайном держави. Це пов'язано з тим, що „інститути у новому їх розумінні являють собою усталений набір правил та організованих практик, укорінених у структурах значень і ресурсах, що є відносно інваріантними за умов зміни конкретних індивідів та відносно стійкими до особливих бажань та очікувань акторів і до зовнішніх обставин, що змінюються” [1, с.3]. Серед таких усталених практик представлені протополітичні форми управління, властиві традиційному, дополітичному укладу спільнот, які, однак, нерідко присутні не тільки у недемократичних або перехідних державах, але й у політичному просторі західних демократичних країн.

Специфікою кожної держави є те, що вона являє собою політичний ринок, тобто набір специфічних інститутів (правил гри, акторів, механізмів їхньої фактичної взаємодії, стратегій тощо), які функціонують у рамках середовища з різним ступенем внутрішньої конкурентності. Ці правила гри носять загальнообов'язковий характер, а їхнє функціонування поширюється не тільки на процес відкритої конкуренції акторів (наприклад, безпосередньо передвиборчої конкуренції за електоральну підтримку), але й на менш явні її прояви, такі як реалізація того чи іншого політичного курсу або відстоювання групових інтересів у рамках громадянського суспільства. Правила гри відтворюються не лише нормами права, але й значно менш формалізованими механізмами, такими як укорінені у політичній культурі громадян політичні практики. Оскільки політична культура визначає структуру інститутів і поступово актуалізується відповідно до істотних подій, соціальних конфліктів, економічних криз, екологічних катастроф тощо, то можна дійти висновку, що вона є достатньо стійкою та має більш значний вплив на норми права, ніж норми права на неї.

Неформалізовані механізми досягнення еґотичних цілей насправді є провалом політичного ринку [2], оскільки саме вони сприяють зниженню рівня його внутрішньої конкурентності, стимулюють формування нерівних стартових позицій для всіх гравців. Однак якщо клієнтелізм, патронаж і вилучення ренти є механізмами неформалізованого рівня політичного ринку, то надання привілеїв за політичними міркуваннями значно впливає на формалізований рівень здійснення політики, зокрема на законодавчий процес та, як результат, – на конституційні рамки політичного ринку. Такий порядок здатен знизити рівень або взагалі нівелювати принцип анонімності політичного ринку, що призведе до

прив'язаності його механізмів до певної політичної сили та перекроювання інституціональної структури під наявного правлячого лідера/політичну партію і, відповідно, під приналежну йому патрон-клієнтну мережу.

На перший погляд, західні спільноти є прикладом конкурентності та відмінного функціонування механізмів, що попереджають виникнення альтернативних, неформалізованих механізмів реалізації вузькоогоїстичних інтересів. Проте патрон-клієнтні відносини існують навіть у них, зокрема вкоренившись у бюрократичних структурах і політичних практиках, розростаючись з середини самих інститутів. Складністю викорінення подібних відносин є те, що вони походять з дополітичного етапу розвитку суспільств, коли основними регуляторами були сімейні відносини, родовий порядок, дарообмін, обмін послугами та більш пізні форми – традиційна економіка та така система управління як „вождійство”. Більш пізні форми неформалізованого розподілу влади зазвичай були представлені приватними клієнтлами правителів або державними клієнтлами, які існували „при дворі” незалежно від особи правителя. Самий по собі клієнтелізм є „формою міжособистісного дуального обміну, який зазвичай характеризується почуттям зобов'язаності а також нерідко нерівним балансом влади між акторами, які були залучені до цих відносин” [3, с.48-49]. Тобто він є формою реалізації зразку однієї з характеристик феодального суспільства з нерівним, ієрархічним обміном, у якому патрони та клієнти пов'язані тривалими відносинами за допомогою почуття зобов'язання. Більше того, у патримоніальних державах традиційний клієнтелізм є ключовим засобом поділу та реалізації влади взагалі. Така форма клієнтелізму характеризується як сильним почуттям зобов'язання, так і складністю виходу з відносин. Тобто патрон здатен створити і у подальшому відтворювати такі умови для клієнта, за яких останній буде постійно потребувати послуг патрона, та єдине, що йому залишатиметься, це повертатися до цих відносин. Зазвичай патрон-клієнтні мережі поширюватимуться у суспільствах з низьким рівнем життя потенційних „клієнтів” або достатньо вузьким доступом громадян до владного ресурсу. З покращенням життя громадян і спрощенням механізму їх потрапляння до органів влади (що має місце, наприклад, у західних демократіях) тотальна

необхідність у використанні неформалізованих методів лобіювання власних інтересів зникає, виникає нова, конкурентна форма патрон-клієнтних відносин, у яких клієнт обирає з-поміж патронів, зупиняючи свій вибір на тому, який пропонує найбільш вигідні умови патронажу. Знову ж таки, „чим більш винятковими є блага, які пропонуються патроном, тим більш клієнтелістськими очікуються подальші відносини” [4, с.6]. Також для патронів вкрай небезпечними можуть виявитися потужні соціальні конфлікти, економічні кризи, навіть зміна статус-кво в державі тощо.

Україна дістала у спадок радянську патрон-клієнтну мережу з усіма її особливостями, серед яких внутрішня суперечливість, широка поширеність серед найвищого рівня владних відносин, навіть не дивлячись на наявність санкцій та ідеологічних переслідувань за її використання, поєднання вузькоогоїстичних інтересів із почуттям зобов'язання, символічне, навіть „сакральне” вшановування посадовців, які займали вищі по відношенню до клієнта позиції в системі розподілу владних ресурсів. На думку дослідників пострадянського переходу, „чим більшої інтенсивності набували відносини між двома конкретними гравцями скорішою було їхнє взаємне підняття кар'єрним сходінками, а принцип національної приналежності зазвичай визначав, хто з ким буде формувати зв'язок” [5, с.5]. Більше того, посадовці, що виходили у відставку, зберігали за собою значний символічний капітал особистого та делегованого (партією та державою) характеру, тому залишалися здатними впливати на політичні процеси та мали можливість набирати для себе „клієнтів”. До того ж, специфічна політична культура Радянського Союзу відтворювала патрон-клієнтні мережі не тільки у час існування цієї наддержави, але й після її розпаду, не дивлячись на кризу радянських персоналізованих політичних машин і номенклатури, тому більш ефективним є дослідження подібних процесів через аналіз типових культурних патернів комуністичного суспільства.

Серед основ виникнення патрон-клієнтних мереж виокремлюється неформалізований інститут дружби. На відміну від спорідненості, дружба не виникає сама по собі – її потрібно досягнути [6, с.10], вона може бути достатньо непостійною, нерідко ситуативною, виникає відповідно до окремих соціальних, політичних, економічних викликів, а основним принципом, за

яким відбувається обмін у її рамках, є символічний кредит довіри. Також на відміну від клієнтелізму, в рамках дружби відносини між акторами не є асиметричними, головним принципом взаємодії є рівноцінний обмін, взаємна солідарність. Однак у випадку, коли один із акторів отримує у користування значно більший обсяг ресурсів (чи то фізичних, чи то символічних), ніж інший, великою є імовірність того, що їхні відносини переростуть у патрон-клієнтні.

Більш тісними та стійкими протополітичними регуляторами владних відносин є спорідненість, яка є найдавнішою формою розподілу та реалізації влади та найбільш поширеною у державах зі слабкоінституціоналізованою структурою управління. Зазвичай спорідненість зв'язує групу з корпоративним характером внутрішніх процесів і пріоритетом довіри між її членами, „розростання якої зазвичай триває три-чотири зміни поколінь і є локальним за становищем” [6, с.3]. Така група отримує переваги у тому випадку, коли держава передає значний обсяг повноважень із врегулювання місцевих питань і податкові питання на місця, що зазвичай призводить до розростання регіональних кланових структур, поєднаних принципом спорідненості та дружби.

Ще однією давньою формою протовладних відносин є дар, який поєднує у собі принципи договірної моралі та традиційну економіку. Практика дару є первинною формою обміну, з неї виростає спочатку безпосередній обмін, пізніше купівля-продаж, а у сучасних суспільствах також кредит і позика. Також з часом нівелюється сакральний аспект дарообміну, його поступово заміщує утилітарний аспект. Дар означає встановлення подвійних відносин між тим, хто дарує, та тим, хто отримує. Це є, „по-перше, відносини солідарності, оскільки той, хто дарує, ділиться тим, що має, і навіть тим, чим він є (власним символічним капіталом), з тим, кому він його дарує. А по-друге, це відносини вищості, оскільки той, хто отримує дар та приймає його, надає собі статус боржника по відношенню до того, хто зробив йому цей дар. Через борг він стає зобов'язаним йому та, відповідно, у певній мірі опиняється в залежності від нього до тих пір, поки не „поверне” те, що йому подарували” [7, с.19]. Дар по суті не є формою патрон-клієнтних відносин і скоріше апелює до моралі, ніж до економічних відносин, оскільки не

передбачає навіть абстрактного договору з приводу того, що буде віддано за послугу чи дар, проте він також є заставою того, що його буде повернуто у тому чи іншому вигляді у формі „віддару” [8, с.101-102].

Протополітичний контекст дару полягає в тому, що, на думку групи дослідників, дар є „примітивний шлях досягнення миру, який у цивілізованому суспільстві забезпечується Державою” [9, с.157]. Формування держави, виходячи з цього, виступає засобом уникнення персоналізованого обміну дарами, ведення домовленостей опосередковано, за допомогою державних інститутів. Перехід від дарообміну до державних домовленостей є формою відчуження права персональної сили. Повернення неформального інституту дарообміну в рамках сучасних політичних ринків є персоналізацією, деанонізацією учасників владних відносин політичного ринку. Специфікою сучасного процесу дарообміну є те, що даритель, вбачаючи потребу у певному благу, яким володіє потенційний одержувач, але не може за певних причин увійти з ним у відносини безпосереднього обміну (наприклад, в силу нелегальності процесу чи необхідності в участі у конкурентній боротьбі з іншими клієнтами, які хочуть отримати це благо) дарує одержувачу те, що, на його думку, останній потребує, та очікує на конкретний дар у відповідь.

Еволюція дихотомії дару та віддару у патрон-клієнтні відносини стала можливою лише у модерних суспільствах, у рамках яких виникають поняття інтересу, раціональності, меркантилізму, вигоди та індивіда [10, с.214]. Сакральний характер дару та віддару втрачає значення, заміщується оцінкою необхідності тих чи інших товарів і послуг та ресурсу, який потрібно вкласти, щоб їх отримати в рамках патронажу.

Серед інститутів персоналізованого управління державою виокремлюють два способи, у які воно може бути реалізовано: „вождійство” та інститут „біг-мена”. Обидві форми можуть характеризуватися символізацією та сакралізацією влади, психологічною підпорядкованістю громадян чи окремих соціальних (регіональних) груп політичному лідеру (чи/та його команді), нав'язуванням політичній опозиції власної волі тощо. „Еволюція символічних владних систем, як і розвиток процесів десакралізації правителів і державних інститутів, неминуче трансформується у механізм панування” [11, с.31]. Результатом стає виникнення такої актуалізованої форми управління державою,

як вождійство та інститут біг-мена, за яких інтеграція у суспільстві відбувається за рахунок політичної централізації, існує єдина редистрибутивна економіка, „основою високого статусу вождя є функції перерозподілу, виконуючи яку правитель отримує певну владу над своїми підданими, а також існує нерівний доступ до ресурсів” [12, с.167-168] тощо. Однак, на відміну від первісних суспільств, правителі яких не мали спеціалізованого апарату примусу, правителі сучасних „вождійств” спираються на потужний бюрократичний апарат та широко використовують патронаж задля забезпечення підтримки з боку сторонніх політичних еліт. Різниця між двома формами такого централізованого правління є те, що „вождійство” передбачає прихід до влади політичної сили завдяки потужному символічному (нерідко економічному) капіталу „вождя” та традиційне патронажне правління лідера, команда якого повністю залежить від його рішення. В той же час „біг-мен” приходить до влади за рахунок впливовості певної групи інтересів і зазвичай є носієм лише делегованого символічного капіталу, якого його можуть позбавити у випадку недотримання курсу, вигідного для його політичної команди. Дарообмін у контексті такої форми управління державою зводиться до обміну послугами в рамках політичного процесу, тобто поступово переростає у повноцінні патрон-клієнтні відносини, а тому статус „біг-мена” нерідко переростає у статус „вождя”, як тільки політичному лідеру вдасться сформувати власну патрон-клієнтну мережу та заручитися підтримкою впливових „клієнтів”.

Специфічною формою „вождя”, „біг-мена” чи будь-якого патрона є рентовилучення, що нерідко розглядається політичними акторами як мета діяльності, що може бути досягнута через посідання тих чи інших посад. Наприклад, коаліційна поведінка у новосформованому парламенті передбачає те, що мінімально виграшна коаліція може вилучати ренту з тих акторів, які б хотіли також потрапити до неї, або з позакоаліційних акторів, які б хотіли у законодавчому процесі просунути важливе для них питання та потребують голосів акторів, що складають коаліцію.

Бунт є характерною рисою пострадянського простору, оскільки є невід’ємною характеристикою культурно-історичного процесу. Як і вищезазначені неформалізовані механізми, бунт не є конституційним

механізмом впливу громадянського суспільства на державу, однак події останнього десятиліття в Україні та частково в Російській Федерації та Білорусі демонструють приклади впливу вимог колективної волі, реалізованої у форматі бунту на процес прийняття політичних рішень і навіть на процес делегітимації та делегалізації президента.

Усі вищезазначені форми неформалізованих механізмів реалізації інтересів є характерними для пострадянських політичних ринків і визначають процес їхнього функціонування та формують особливі слабokonкурентні правила гри. Політичний ринок України, маючи достатній потенціал після розпаду СРСР, не зміг забезпечити відтворення конкурентності у своїх рамках, баланс розподілу влади всередині нього було порушено. Значна впливовість протополітичних, традиційних інститутів, таких як клієнтелізм, економіка дару тощо в комплексі із демократичними формальними інститутами створюють умови для відтворення слабokonкурентного політичного ринку, який визначає функціонування такої специфічної форми правління в Україні, як „протополітична демократія”. Отже, протополітична демократія – концепт, що постулює переважання неінституціоналізованого політичного поля над інституціоналізованим, формалізованим. Складністю подолання такого політичного порядку в Україні є й непрямий вплив її інституціональної структури на її статусно-рольові позиції в світі, оскільки держави, в рамках яких бенефіціари на політичному ринку визначаються через неформалізовані механізми розподілу та реалізації влади, відтворюють „відсталість” у рамках світових політичних процесів.

Виходячи з вищезазначеного, концепт протополітичної демократії не передбачає конкретний інституціональний дизайн, хоча й може бути посиленою тими чи іншими інституціональними особливостями, як, наприклад, президентська політична система або мажоритарна виборча система у багатоскладових суспільствах. Її формування також може сприяти дуалістичність виконавчої влади, поєднання президентської політичної системи та пропорційної виборчої системи. Однак сам концепт скоріше акцентує увагу на наявності та значній впливовості неформальних механізмів реалізації тих чи інших громадських чи корпоративних інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. March J.G. Elaborating the „New Institutionalism” / J. G. March, Johan P. Olsen // The Oxford Handbook of Political Institutions; [ed. by R.A.W.Rhodes]. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 816 p. – P. 3-20.
2. Шумпетер Й. Капіталізм, Соціалізм и Демократія / Й.А. Шумпетер; [пер. с англ. / предисл. и общ. ред. В.С. Автономова]. – М. : Экономика, 1995. – 540 с.
3. Eisenstadt S.N. Patrons, Clients and Friends. Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society / S.N. Eisenstadt, L. Roniger. – Cambridge, 1984. – 345 p.
4. Hopkin J. Conceptualizing Political Clientelism: Political Exchange and Democratic / J. Hopkin // Theory Paper prepared for APSA annual meeting, Philadelphia, Panel 46-18 ‘Concept Analysis: Unpacking Clientelism, Governance and Neoliberalism’. – 31 August – 3 September 2006. – 19 p.
5. Willerton J. P. Jr. Clientelism in the Soviet-Union: An Initial Examination / J. P. Willerton Jr. // Studies In Comparative Communism. – 1979. – Vol. XII. – Nos. 2 & 3 (Summer/Autumn). – P. 159-183.
6. Wolf E. Kinship, Friendship and Patron-Client Relations in Complex Societies / E. Wolf // Social Anthropology of Complex Societies. – L, 1966. – 34 p. – P. 1-22.
7. Годелье М. Загадка дара / М. Годелье ; [пер. с франц., примеч., указ. А. Б. Щербаковой; статья и коммент. А. А. Белика]. – М. : Вост. лит. , 2007. – 295 с.
8. Мосс М. Очерк о даре / М. Мосс // Мосс М. Общества, обмен, личность. Труды по социальной антропологии. – М., 1996. – 369 с. – С. 83-222.
9. Салинз М. Экономика каменного века / М. Салинз. – М. : ОГИ, 1999. – 296 с.
10. Луман Н. Власть / Н. Луман ; [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М. : Праксис, 2001. – 256 с.
11. Пшизова С. Демократія и политический рынок в сравнительной перспективе // Полис. – 2000. – №2. – С. 30-43.
12. Крисенко О. Вплив неформальних інститутів на український політичний процес / О. В. Крисенко // Стратегічні пріоритети. – №4 (25). – 2012. – С. 58-62.

УДК 329.051.

Краснова М.Г.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

**ФЕНОМЕН „ПАРТІЯ ВЛАДИ” У ПОСТРАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ
ПОРЯДКАХ. УКРАЇНСЬКА СПЕЦИФІКА**

Розвиток політичних партій є однією з найважливіших передумов демократичної трансформації режиму в пострадянських країнах. Однією з особливостей перехідних партійних систем у пострадянських державах став феномен „партії влади”, під якою зазвичай розуміють об’єднання партійного типу, безпосередньо створювані політичною елітою і які відіграють роль головного представника її інтересів у сфері публічної політики. У статті розглядаються умови та чинники формування провладної партії після розпаду СРСР. Розкриваються особливості розбудови партійної системи та спроби створення партії влади як самостійної політичної сили здатної ефективно впливати на державну політику.

Ключові слова: політична партія, пострадянський простір, демократія, політичний режим, трансформація, публічна політика, державна влада